

پاسخ خودارزیابی‌های درس هشتم

۱) تفاوت اختیارات زبانی و اختیارات وزنی چیست؟

اختیارات زبانی، قابلیت‌ها و تسهیلاتی در تلفظ برای شاعر فراهم می‌سازد تا به ضرورت وزن از آن استفاده کند؛ بی‌آنکه موجب تغییر در وزن شود اما اختیارات وزنی امکان تغییراتی کوچک در وزن است، تغییراتی که گوش فارسی‌زبانان آنها را عیب نمی‌شمارد.

۲) واژه‌های «که» (U) و «کشت» (U -) در کجای مصراع با کلمه «کش» (-) برابر است؟ این اختیار از کدام نوع است؟

در پایان هجا، هجای پایانی مصراع‌ها (چه کوتاه باشد، چه کشیده) همواره بلند به حساب می‌آید و با علامت (-) نشان داده می‌شود و جزو اختیارات وزنی است.

۳) پس از تقطیع هجایی ابیات زیر، اختیارات وزنی را تعیین کنید:

الف) دست در دامن مولا زد در که علی بگذر و از ما مگذر (شهریار)

دَر	زَد	لا	مُو	ن	مَ	دا	دَر	تُ	دَسَد
-	U	-	-	U	U	-	-	U	-
دَر	مَ	ما	رُ	ذَ	بُگ	لی	عَ	کَ	U
-	U	-	-	U	U	-	-	U	U
فَعِلَن		فَعِلَاتَن			فَاعِلَاتَن (فَعِلَاتَن)				

در این بیت علاوه بر اختیار وزنی آوردن [فاعلاتن -U-] به جای [فعلاتن UU-] در رکن اول مصراع، می‌بینید که دو هجای مقابل آخر دارای اختیار وزنی ابدال است؛ یعنی اگر هجای (زَد) در مصراع اول را به دو هجای کوتاه تبدیل کنیم، وزن دو مصراع یکسان می‌شود.

ب) تو با خدای خود انداز کار و دل خوش دار که رحم اگر نکند مدعی خدا بکند (حافظ)

دَار	خُش	دَل	رُ	کَا	زُ	دَا	دَنَدَ	خُ	ی	دَا	بَا	تُ
-	U	-	U	-	U	-	-	U	U	-	U	U
نَد	بَ	دَا	خُ	نَد	کُ	نَد	عَی	دَ	مُد	گَر	رَحَ	کَ
-	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U
فَعِلَن		مَفَاعِلَن			فَعِلَاتَن			مَفَاعِلَن				

اختیارات وزنی به کار رفته در این بیت عبارتند از:

- (۱) ابدال در رکن پایانی مصرع اول (آوردن یک هجای بلند در برابر دو هجای کوتاه در رکن پایانی)
- (۲) بلند بودن هجای پایانی مصرع اول [اگرچه کشیده است].

پ) کیست که پیغام من به شهر شروان برد یک سخن از من بدان مرد سخندان برد (جمال الدین عبدالرزاق)

رَد	بَ	وَانْ	شِرْ	ر	شَهْ	بَ	مَنْ	م	غَا	پِی	کَ	سَتْ	کِی
-	U	-	-	U	-	U	-	U	-	-	U	U	-
رَد	بَ	دَانْ	خَدْ	سَد	د	مَر	دَانْ	بَ	مَنْ	نَز	خَد	سُد	یَک
-	U	-	-	U	U	-	-	U	-	-	U	U	-
فاعلن			مفتعلن (مفاعلن)			فاعلن			مفتعلن				

شعر فوق بر وزن «مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلن» است اما در رکن سوم مصرع اول «مفاعلن» به جای «مفتعلن» آمده است؛ یعنی، شاعر در هجاهای ۸ و ۹ از اختیار وزنی قلب بهره برده است.

ت) یار با ماست چه حاجت که زیادت طلبیم دولت صحبت آن مونس جان ما را بس (حافظ)

۱۵	۱۴	۱۳	دَت	یا	ز	ک	جَت	حَا	چَ	سَتْ	مَا	بَا	رُ	یَا
بیم	U	U	-	-	U	U	-	-	U	U	-	-	U	-
-	U	U	مَا	جَانْ	سِ	نِ	مُو	آنْ	تِ	بَ	صَحَا	تِ	لَ	دُو
بَس	U	U												
فاعلن		فاعلن				فاعلن			فاعلن					

اختیارات وزنی به کار رفته در این بیت عبارتند از:

- (۱) در این بیت، طبق اختیارات وزنی به جای اولین فاعلن، شاعر فاعلاتن آورده است.
- (۲) به جای دو هجای کوتاه ۱۳ و ۱۴ مصرع اول، در مصرع دوم یک هجای بلند (هجای ۱۳) آورده است که طبق قاعده ابدال از اختیارات شاعری است.

(۳) هجای پایانی مصرع اول (بیم) نیز که کشیده است، طبق اختیارات وزنی معادل یک هجای بلند است.

ث) خارکش پیری با دلخ درشت پشته خار همی برد به پشت (چامی)

خَا	رُ	کِشْ	پِی	رِی	بَا	دَل	قِ	دُ	رُشْتْ*
-	U	-	-	U	-	-	U	U	U
پُشْ	تِ	ی*	خَا	رُ	مِی	بُر	دُ	بَ	پُشْتْ*
-	U	-	-	U	-	-	U	U	U
فاعلن (فاعلن)			فاعلن (مفعولن)			فاعلن			

اختیارات وزنی به کار رفته در این بیت عبارتند از:

- (۱) در این بیت، طبق اختیارات وزنی به جای اولین فاعلن، شاعر فاعلاتن آورده است.
- (۲) ابدال در رکن دوم مصرع اول (آوردن یک هجای بلند در برابر دو هجای کوتاه). شاعر طبق این اختیار در مصرع اول (مفعولن) را به جای (فاعلن) آورده است. به بیان بهتر شعر بالا بر وزن «فاعلن فاعلاتن فاعلن» سروده شده اما مصرع اول آن به صورت «فاعلن مفعولن فاعلن» آمده است؛ یعنی [فاعلن U U -] به [مفعولن - -] تبدیل شده است.
- (۳) هجای پایانی هر دو مصرع کشیده است که طبق اختیارات وزنی، معادل یک هجای بلند هستند.

(ج) با که گویم به جهان، محرم کو؟ چه خبر گویم با بی خبران؟ (مولوی)

با	ک	گو	یم	ب	ج	ه	م	کو
U	U	-	U	U	U	-	-	-
چ	خ	بر	گو	یم	با	بی	ران	-
U	U	-	-	-	-	-	-	-
فاعلاتن			فاعلاتن (مفعولن)				فعلن	

☞ اختیار وزنی ابدال در رکن پایانی مصرع اول و هجای پنجم مصرع دوم.

(چ) به وفای دل من ناله برآید چنانک چنبر این فلک شعوده گر بگشاید (خاقانی)

ب	و	فا	ی	د	ل	م	نا	ل	ب	را	ری	د	چ	ن
-	U	-	U	U	U	-	-	U	U	-	-	-	U	U
چند	ب	ر	این	فد	ل	ک	شع	و	ذ	گر	بگ	شا	ن	بید
-	-	U	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
فاعلاتن			فاعلاتن				فاعلاتن			فعلن				

☞ اختیارات وزنی به کار رفته در این بیت عبارتند از:

(۱) در این بیت، طبق اختیارات وزنی به جای اولین فاعلاتن، شاعر فاعلاتن آورده است.

(۲) به جای دو هجای کوتاه ۱۳ و ۱۴ مصرع اول، در مصرع دوم یک هجای بلند (هجای ۱۳) آورده است که طبق قاعده ابدال از اختیارات شاعری است.

(۳) هجای پایانی هر دو مصرع کشیده است که طبق اختیارات وزنی، معادل یک هجای بلند هستند.

(۴) وزن ایسات زیر را بیابید و اگر اختیارات شاعری در آنها وجود دارد، مشخص نمایید.

(الف) دیگر دلم هوای سرودن نمی کند تنها بهانه دل ما در گلو شکست (قیصر امین پور)

د	گ	د	ل	م	ه	و	ی	س	ر	د	ن	م	ک	د
-	U	U	U	-	U	-	U	U	-	-	-	-	-	-
مفعول	فعل	فعل	فعل	فعل	فعل	فعل	فعل	فعل	فعل	فعل	فعل	فعل	فعل	فعل

☞ هجای ۶ در مصرع دوم (ی) بر خلاف معادلش در مصرع اول (وا) کوتاه است اما طبق اختیار زبانی (بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه) بلند تلفظ می شود. هجاهای پایانی مصرع دوم (گست) هم طبق اختیار وزنی بلند محسوب می شود. به این ترتیب هجاهای دو مصرع فوق همانند می شوند و وزن شعر به دست می آید.

(ب) من به زبان اشک خود می دهمت سلام و تو بر سر آتش دلم همچو زبانه می روی (شقیعی کدکنی)

م	ب	ز	با	ن	آش	ک	خ	م	د	ه	م	م	لا	م	ت
-	U	U	-	U	-	U	-	U	U	-	-	-	-	U	-
مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن

☞ هجای پایانی مصرع اول کوتاه است که طبق اختیار وزنی بلند به حساب می آید. هجای ۶ در مصرع دوم (ش) بر خلاف معادلش در مصرع اول (آش) کوتاه است اما طبق اختیار زبانی (بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه) بلند تلفظ می شود.

پ) دلم شکسته‌تر از شیشه‌های شهر شماس است شکسته باد کسی کاین چنینمان می‌خواست (سپید محمودی)

د	لَم	ش	کَس	ت	ت	رَز*	ش	ه	ی	ش	ر	ش	مَاسْت*
U	-	U	-	U	U	-	U	-	U	-	U	U	-
ش	کَس	ت	با	د	گ	سی	کین*	چ	ن	مان	می	خاست*	
	مفاعِلن			فَعَلاتِن			مفاعِلن			فَعَلن			

☞ اختیارات شاعری به کار رفته در این بیت عبارتند از:

- ۱) ابدال: آوردن یک هجای بلند در برابر دو هجای کوتاه در رکن پایانی مصراع دوم. (اختیار وزنی)
  - ۲) حذف همزه در هجای ۷ مصراع اول و هجای ۸ مصراع دوم. (اختیار زبانی)
  - ۳) بلند بودن هجای پایانی هر دو مصراع [اگرچه کشیده هستند]. (اختیار وزنی).
- به این ترتیب هجاهای دو مصراع بالا یکسان می‌شوند و وزن شعر به دست می‌آید.

ت) من ندانم به نگاه تو چه رازی است نهان که من آن راز توان دیدن و گفتن نتوان (رعدی آذرخشبی)

مَن	نَد	دَا	نَم	ب	ن	گَا	ه*	ت	چ	رَا	زِی	سَت	نَد	مَان
-	U	-	-	U	U	-	U	U	U	-	-	U	U	-
ک	مَ	نَان	رَا	زُ	تَ	وَان	دِی	دَ	نُ	گُف	تَن	نَد	تَ	وَان
U	U	-	-	U	U	-	-	U	U	-	-	U	U	-
	فَعَلاتِن / فاعلاتِن			فَعَلاتِن				فَعَلاتِن				فَعَلن		

☞ اختیارات شاعری به کار رفته در این بیت عبارتند از:

- ۱) شاعر طبق اختیارات وزنی به جای اولین فَعَلاتِن، در مصراع اول فاعلاتِن آورده‌است.
  - ۲) هجای هشتم مصراع اول، طبق اختیار زبانی بلند تلفظ کردن کسره اضافه، بلند به حساب می‌آید.
  - ۳) شاعر در هجای ۱۳ مصراع اول و هجای ۳ مصراع دوم، از اختیار زبانی حذف همزه استفاده کرده‌است.
- به این ترتیب هجاهای دو مصراع بالا یکسان می‌شوند و وزن شعر به دست می‌آید.